

Mészáros Zoltán

∴ Szabadkai Történelmi Levéltár
∴ mzolta@gmail.com

EGY VIHAROS ÉVSZÁZAD KÖZEPÉN (II.)

Amidst a Turbulent Century (II)

Na sredini jednog olujnog veka (II)

A huszadik századot meghatározó világháborúk befejeztével kontinensünk életében új, viszonylag békés, gyarapodó korszak következett. A második világháború vége a délszláv térségben is stabilitást teremtett, visszaállították a régi államhatárokat, s eközben Jugoszlávia a korábbihoz képest kis mértékben területileg is gyarapodott. Az európai és a jugoszláviai folyamatok impulzusai tovább alakították azt a struktúrát, amiben a vajdasági, közelebbről az észak-bácskai lakosság élt.

Kulcsszavak: Jugoszlávia, Tito, II. világháború, békerendszer, külpolitika, belpolitika, Európa

KÉTPÓLUSÚ VILÁG ÉS KIÚTKERESÉS

A háború utáni időszakban az USA el tudta fogadtatni gazdasági vezető szerepét a világban. A Breton Woodsban elfogadott J. M. Keynes elméletén alapuló rendszer elemei fokozatosan működésbe léptek, és újjakkal gazdagodtak. Az USA-ban a hallatlan bőség korszaka kezdődik el, Európa nyugati részén pedig az ütemes növekedés és az életszínvonal emelkedése (JUDT 2007 1.: 128). 1947 fordulópont Nyugat-Európa újjáépítésében, a kilátástalanság hangulata nagyjából ekkor szűnik meg, és ekkor kezd érkezni a tőke az USA-ból. Azonban Marshall amerikai külügyminiszter és a szovjetek tárgyalásai kudarcba fulladtak, ezzel Kelet-Európa a gyötrelmes gazdaságfejlesztés útjára lépett, akárcsak Jugoszlávia is, amely ugyan kezdetben részesült a Marshall-terv pénzeiből, de azt a későbbiekben visszautasította. Európában 1948-ban érte el a termelés az 1938-as szintet (JUDT 2007 1.: 134), de csak ezután kezdenek a gazdaságot élénkítő összefogásban gondolkodni.

Jugoszláviában már a háború utáni első napokban világossá vált, hogy irtózatás gazdasági problémák nehezednek az országra. Jugoszlávia a királyság korszakában nem tudott ipari országgá válni, az ipar főleg a nyersanyag kitermelésére szorítkozott, és nagyrészt külföldi kézben volt. A háború utáni évben a lakosság élelmiszerral történő ellátása vált a fő feladattá. Az első tél szinte

megoldhatatlan feladatok elé állította az országot. A szovjet modell teljes átvétele ezért sem jöhetett szóba a háború után közvetlenül, mert az agrárlakosság hagyományosan földhöz akart jutni.

A Balkán-félsziget (leszámítva Görögországot) és Közép-Európa szovjet érdekövezet lett. Tito a nagyhatalmak támogatása révén győzött, ezzel politikai szempontból számára egyszerű helyzetet teremtettek, ez különösen az 1945. november 11-ei választások után vált szilárdá. A lakosságot háború alatti félelmei, sokkoltsága, a szenvedésekből származó érzelmi túlfűtöttség által manipulálták, akárcsak Kelet-Európa többi országában. A manipuláció lényege az volt, hogy az aktuális ellenséget összekötötték az egykori szenvedéseket, veszteségeket okozó gonosztevőkkel. A módszert először az ellenzék eltüntetésére, utána pedig az újabb ellenségek eltüntetésére alkalmazták. A titóizmus – úgy hisszük – ebben élen járt. Még fontosabb azonban az, hogy az elnyomó apparátust a gazdaság szolgálatába is tudták állítani.

A Sztálinnal történt szakítás gazdasági vonzatai is súlyosak voltak, olyannyira, hogy 1950-ben Bosznia északnyugati részein éhséglázadás tört ki a cazini körzetben. Az első ötéves terv az ipari beruházási rátát tekintve Sztálinén is túltett. „Pillanatok alatt” történt a kollektivizálás is (JUDT 2007 1.: 243–244). A szakítás után viszont gyorsan kaptak amerikai kölcsönt, az amerikai Export-import Banktól húszmillió dollár erejéig. A következő évben az USA-ban újabb segélyezési programot hagytak jóvá, enélkül összeomlott volna a rendszer, különösen azért, mert a szovjetek hallatlan katonai és politikai nyomás alatt tartották. Tito elrendelte a szovjetek kiszolgálóinak internálását, az amerikai pénzekből pedig elérte azt, hogy fenntartsa a hadsereget, az azt is kiszolgáló nehézipart, és a kölcsön lehetővé tette, hogy a gazdaság egyéb részei se omoljanak össze.

A jugoszláv kormányzat elképesztően sok intézkedést hozott. A monarchia gyökereit már az első alkotmánnyal elvágta. 1951-re befejeződött a falu kollektivizálása, a jugoszláv gulág, a Goli otok is megnyitotta cellaajtóit, de 1952-ben már elő lehetett állni a 10 és 35 hektár közötti földmaximummal, a termőföld minőségétől függően (ZUNDHAUSEN 2009: 382–383). 1951. július 3-án és 4-én tartották meg a Központi Bizottság Negyedik Plénumát, az ülésén újabb változásokról határoztak, a politikai elnyomást, a rendszer ellenségeinek tartott személyekre nehezedő repressziót csökkentették (ZUNDHAUSEN 2009: 387).

A világháború vége, a nácizmus és Hitler felett aratott teljes győzelem azt is jelentette, hogy megszűnt a közös ellenség, és nem sokkal ezután felbomlott a szövetség, mi több, megkezdődött a két szuperhatalom konfrontálódása. Az 1950-ben kitört koreai háború parancsnoka az a kiváló Douglas MacArthur tábornok lett, aki néhány évvel az előtt még a szigetről szigetre ugrások hadműveleteit vezette a japánok ellen. Jugoszláviában már 1946-ban éles kritikával illeték a nyugatiakat, mert azok segítették Olaszországot és Ausztriát a délszlávok

által is lakott területeik megőrzésében. Ezenkívül az amerikaiak repülő műveletei, valamint a pénzügyi viták miatt az amerikaiakkal is éles üzenetváltások történtek, ezzel szinte megelőlegezve a majdani hidegháborús propaganda hanglejtését. Afrikában és Ázsiában megkezdődött a dekolonizáció, amely részben azt is jelentette, hogy őrsváltás történt a britek és az amerikaiak között (JUDT 2007 1.: 404). Ez némi módszerváltást is jelentett, hiszen az Atlanti Charta értelmében az új államok politikai szempontból ugyan függetlenek lettek, viszont gazdasági értelemben egy másik birodalom részeivé váltak. Ám a dekolonizáció egyben konfrontációt is jelenthetett a két szuperhatalom között.

Már a jaltai tárgyalás és a híres 1944. októberi Sztálin–Churchill százalékos megállapodás a világ érdekszférákra felosztását vetítette elő. És már Đilas is megírta Sztálin véleményét, miszerint ott lesz a szovjet rendszer határa, ameddig a Vörös Hadsereg elér (JUDT 2007 1.: 186). Amíg Sztálin nem szakított Titóval, a Kelet és Nyugat közötti konfrontáció európai origója Trieszt volt (JUDT 2007 1.: 288). A szovjetek 1947/1948-tól már palástolatlanul átveszik a hatalmat Kelet-Európában (az általuk megszállt államok közül egyedül Ausztria sorsa rendhagyó). A kommunisták Nyugat-Európában is a konfrontációt keresték (JUDT 2007 1.: 205). Ezután kezdődtek el a kelet-európai kommunista pártokon belüli tisztogatások. Eközben megpecsételődött a parasztság sorsa is a szovjet érdekövezetben (JUDT 2007 1.: 238). Jugoszlávia ezt a trendet követi a Sztálinnal való konfrontáció ellenére is.

Titót Sztálin túl lelkesnek tartotta, rendszerét túl radikálisnak, az pedig, hogy Tito regionális vezető szerepre törekedett, irritálta (PETRANOVIĆ 1991: 75). 1944. augusztus 12-én Tito Churchill-lel tárgyal Nápolyban, 17-én számol be erről az ideiglenes kormánynak. A tárgyaláson Churchill kérdésére Tito kifejtette, hogy baráti a kapcsolata a bolgár kommunistákkal, de nem tekinti őket egyenrangúnak, tekintve, hogy sokkal kisebb haderővel rendelkeznek. Kezdetben a szovjetek tolerálták a balkáni föderációval kapcsolatos elképzelést (ĐILAS 1989: 107), de ezután a sztálini rosszállás szándékká ért. Molotov és Sztálin február 10-én találkoztak, és eldöntötték a támadás megindítását Tito és Dimitrov ellen (NEŠKOVIĆ 1979: 168). Első lépésként január 28-án megjelent egy kritizáló Pravda-cikk. Ezután indult a nyílt támadás, ami jugoszláv részről éles és hatásos ellenreakciót váltott ki. A támadás a jugoszláv, bolgár, albán föderációs tervek megbélyegzésével kezdődött. Ez egyben bevezetője volt a „második sztálini jégkorszaknak” (JUDT 2007 1.: 206–207), azaz ismét „csiszkák”, tisztogatások kezdődtek a Szovjetunióban, de a szovjet érdekszférában is. Titót is a megtisztítandók közé szánták, ahogy Dimitrovot is, akit Sztálin megdorgált, mondván, komszomolista kölyökként „rohan ki”, azaz megdöntötte a politikát (ĐILAS 1989: 163). Tito talán azzal feszítette túl a húrt, hogy 1948 elején titkos parancssal csapatokat küldött Albániába, Korça vidékére, egy esetleges görög monarchista

támadás ellensúlyozására (KREMPTON 2003: 49). Az 1948 márciusa és június 28-a (a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésén elfogadott határozat) között kibontakozó konfliktus abba torkollott, hogy a Szovjetunió szeptember 28-án felmondta a barátsági szerződést. Az összeütközés a Kominformmal 1949-ben ért a csúcra (ZUNDHAUSEN 2009: 348), de már az 1948. június 20-a és 22-e között megtartott bukaresti ülés előrevetítette a teljes szakítást. A propagandaháború 1951-ben tetőzött (FISCHER 2005 [szerk.]: 253–267). Gyakoriak voltak a határincidensek, lövöldözések (SZABÓ 2002: 101–103 és VALASTYÁN 2009: 52–58) az ún. „béketábor” és a magát „imperialistáknak eladó” Tito országa között. A szovjet érdekövezetben a tisztogatások egyben azt is jelentették, hogy kirakatpereket rendeztek Csehszlovákiától Bulgáriáig. Ez a szakasz nagyjából 1952-ig tartott (JUDT 2007 1.: 260), és egyben ez volt a terror csúcsa is (JUDT 2007 1.: 268). Ebbe a sorba illett be az 1949-es Rajk- (meg Kosztov- és Brankov-) per is. A „titóista kém” Rajkot 1949. október 15-én végezték ki. Nagyjából eddig tartott az is, amíg a szovjet katonai vezetés általános háborúra készülődött (JUDT 2007 1.: 264).

Tipikus, hogy Tito válasza a sztálini támadásra szintén egy tisztogatás lett (JUDT 2007 1.: 249). Tito gyorsan reagált, félreállította lehetséges ellenlábásait (Arso Jovanović, Andrija Hebrang és Sreten Žujović). A konfliktus kezdetétől az országot járta, és gyakran rendeztek tömegrendezvényeket, kongresszusokat. 1948. július 21-e és 28-a között demonstratív módon mindenki mellé állt. Aki pedig ezt nem tette, vagy nem elég határozottan tette, eltűnt a Goli otokon, vagy enyhébb esetben a politikai élet folyamatainak kívül találta magát. A Goli otok büntetősziget volt, ahol 1949 és 1956 között borzasztó körülmények között őrizték a politikai foglyokat. (Később, 1988-ig, köztörvényes bűnözők fegyháztelepe volt, akárcsak a királyi Jugoszláviában.)

Ideológiai értelemben is megtalálták a „helyes” választ a szovjet támadásokra, s azt május 9-én küldték el. A hivatalos propaganda szerint Sztálin letért a kommunizmus útjáról, s dogmatizmussal vádolták. Az állami tulajdon fogalma helyett ekkor vezetik be a társadalmi tulajdon fogalmát. A Tito-féle rendszer továbbélésében az egyik döntő elem az volt, amikor George W. Allen amerikai nagykövet 1949. december 29-én úgy nyilatkozott, hogy egy konfliktus esetén az USA nem lenne semleges (ZUNDHAUSEN 2009: 384). Ekkor már megvolt a Titót támogató május 1-jei 250 000-es belgrádi nagygyűlés, és a marsall ezután kezd Nyugat felé nyitni. Először nyugati értelmiségiekkel, majd alacsonyabb rangú politikusokkal találkozott, és háborús ismerőse, Fitzroy McLean is meglátogatta. Felvette a kapcsolatot a Világbankkal is, majd 1951-ben megjelenteti a Fehér Könyvet, amelyben a Szovjetunió agresszív gesztusait gyűjtötték össze. Még fontosabb, hogy 1953. február 28-án katonai együttműködést írt alá Görögországgal és Törökországgal, amit 1954. augusztus 9-én katonai szövetséggé fejlesztenek. Ezzel Tito katonailag is bebiztosította rendszerét.

A szembenállás egyre jellemzőbb tulajdonsága lett a világnak és Európának is. Ennek csúcspontja „Európa atomosítása” lett, szimbóluma meg majd a berlini fal lesz 1961-től. Churchill híres fultoni beszédében ezt plasztikusan meg is fogalmazta, a „vasfüggöny” fogalmát bevezetve a közbeszédbe. Szimbolikus, de egyben alapvető jelentőségű a NATO (1949. április 4.) és a Varsói Szerződés (1955. május 14.) létrejötte. A szembenállás okozta szorongás nem volt alapvetően, a szuperhatalmak atomtölteteik számát ütemesen növelték, és 1952-ben megszületett a „brit atom” (JUDT 2007 1.: 343) is. 1952. október 2-án megtörténik az első brit atomrobbantás. (A franciák majd csak 1960-ban követik őket.) A nukleáris fegyverek telepítése mellett tovább kísértett egy nagy háború kialakulásának lehetősége. A szembenállás egyik legharsányabb vetülete a berlini kérdés lett. Az 1948-as blokád, majd az 1953-as forrongás és a Berlin körül kialakuló konfliktushelyzet már a kétosztatúság krónikus tünete. Az európai szembenállás voltaképpen a status quo fokozatos elfogadásával jön létre, de ez az elfogadás egyben azt is jelentette, hogy a szembenállás nem volt dinamikus. A statikus szorongás ugyan nem kellemes állapot, de az 1949. október 16-án véget érő görög polgárháború azt is jelentette, hogy az aktív háborús cselekmények hosszú időre (1991-ig) véget értek Európában (leszámítva az észtek és a litvánok reménytelen ellenállását a szovjetekkel szemben). A nagyhatalmak nem voltak érdekeltek – amint azt 1956 is bizonyítja – egy újabb háborús konfliktus kirobbantásában, még kevésbé fenntartásában. A nyugatiak elismerik majd az 1949. október 7-én létrehozott NDK-t, majd a keletiek is az NSZK-t, sőt még azt is „lenyelik”, hogy az a NATO tagja lesz 1955. május 15-én (JUDT 2007 1.: 339).

Európán kívül mindez másként történik. A titói Jugoszlávia rendkívüli érdeklődéssel és érzékenységgel követi az Európán kívüli eseményeket. A szuperhatalmak érdekövezeteik peremén konfrontálódnak. Aktív háborúzó feleket támogatnak Afrikában és Délkelet-Ázsiában. Pakisztán és India szétválása is óriási megrázkódtatásokkal járt. Dél- és Közép-Amerikában jobbra az USA érdekei érvényesültek, de hamarosan Kuba kiszakadt ebből az érdekövezetből, és máshol is forrongások, puccsok, polgárháborúk voltak napirenden. Az 1949. október 1-jén létrejövő Kínai Népköztársaságnak hosszas erőfeszítésébe került, hogy érvényre juttassa érdekeit. Hasonlóképpen Európán kívülre irányította a figyelmet Izrael 1948. május 15-ei létrejötte, és az ebből kibontakozó izraeli-arab háborúkkal (az első már 1949. február 24-étől) terhes feszültség, amely fokozatosan a világpolitika egyik fő konfliktusforrása lesz.

AZ EURÓPAI RENDSZEREK STABILIZÁLÓDÁSA ÉS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS GYORSULÁSA

A gazdasági és politikai stabilitás kialakulása, noha összefüggött, mégis fáziseltolódással alakult ki. A politikai stabilizálódás előfeltétele volt a gazdaság megerősödésének, ám csupán a politikai stabilizálódás nem lett volna elégséges a tartós békéhez.

A stabilizálódás fokmérője a német kérdés rendezése, nyugvópontra jutása lett. Általános volt a vélemény, hogy Németországot olyan helyzetbe kell hozni és tartani, hogy ne tudjon háborút indítani. A szovjetek terve az volt, hogy egy mezőgazdasági államot hozzanak létre, és az ipart teljesen leépítik. Az USA elképzelései mások voltak. Működő gazdaságot akartak, és „nácitlanítani” az országot. Ez több hullámban meg is történt Bizónia és Trizónia területén, majd a független NSZK-ban is. A nemzeti szocialista eszmerendszer felszámolása közben a nyomort is csökkentették. A brit és amerikai zóna között eltörölték a kereskedelmi és forgalmi korlátozásokat, hogy így létrejöhön Bizónia (Bizone) 1947-ben, és a francia megszállási övezet csatlakozásával Trizónia (Trizone, Trizonesia) 1949-ben, így lehetőség volt a gazdaság hatékonyabb működtetésére, azaz a nélkülözés csökkentésére. Az NSZK létrejöttét a britek és a franciák is elleneztek, végül azonban az USA nyomása érvényesült (JUDT 2007 1.: 285). Az amerikai tervek értelmében jött létre a Deutsche Mark, amely stabil valuta lett, hogy később hatalmas karriert fusson be, és Európa egyik meghatározó pénzneme legyen. Európa nagy „talpra álló” országa tehát ismét Németország lett, amely az ötvenes évek eleji nehézségek után „Wirtschaftswunder”-t (JUDT 2007 1.: 365), gazdasági csodát hajtott végre. Az USA a németek felfegyverzésétől sem zárkózott el. Ezt először Acheson külügyminiszter vetette fel 1950-ben (JUDT 2007 1.: 217), de ötlete akkor még korainak bizonyult. A koreai háború után az USA úgy mérte fel saját helyzetét, hogy a szövetségi rendszerének szüksége van arra a gazdasági erőre, amivel az immár szövetséges, illetve szövetségessé váló Németország rendelkezik. 1954-ben a nyugatiak elismerték a Német Demokratikus Köztársaságot, a következő évben pedig a keletiek az NSZK-t.

A stabilitás 1950-től viszonylag hirtelen köszöntött be Európában (JUDT 2007 1.: 334). Nyugaton gyorsan számolják fel a konfliktusos kérdéseket (ezek elsősorban Németországgal voltak kapcsolatosak). Az integráció eszméje a gyakorlatban is kezd megvalósulni, és egy sikertörténet kezd kibontakozni. A nyugati társadalmakra viszonylagos tökebőség is jellemző, az amerikai tőke nagy erővel van jelen. Viszonylagos ez a bőség, hiszen Kelet-Európához mérten nagyon is sok a tőke, de Amerikához képest kevés. Az amerikaiak elképzelése az volt, hogy amennyiben van termelés és haszon Európában, az azt is jelenti, hogy lesz vásárlóerő is, ami felvevőpiacot jelent az amerikai termékeknek. Az ameri-

kai gazdaság penetrációjának szimbóluma lehet talán a Coca-Cola, amely 1947 és 1949 között 96 palackozóüzemet épített fel Európában.

A gazdasági logika érvényesítésében a Benelux államok jártak az élen. 1948. január 1-jétől leépítették a vámokat, és kilátásba helyezték a munkaerő egymás államai közötti szabad áramlását is. A vezető közgazdászok között nem volt igazán kérdés, hogy a nagy térségeket lefedő gazdasági struktúrák sikeresek lehetnek (Hitler gazdaságpolitikája is ezen alapult, és Churchill is beszélt erről még 1942-ben) (JUDT 2007 1.: 220). A kérdés csupán az volt, hogy milyen legyen az integráció létrejöttének módja, hogyan kell, és egyáltalán be lehet-e a németeket kapcsolni ebbe. Az 1950. május 9-én közzétett Schumann-terv gazdasági értelemben (JUDT 2007 1.: 222) megvalósítható elképzelés volt, amibe a németek is beleilleszkedhettek. Franciaországban a Monet-terv nemzeti szinten mozgásba próbálta lendíteni a francia gazdaságot, és 1951-ben beléptek az Európai Szén- és Acélközösségbe. A gazdasági integrálódás úgy is és aközben is működött, hogy a nagypolitika szintjén, a két szuperhatalom konfrontálódott (pl. a kémbostrányok). Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) az 1957-es római szerződés értelmében jött létre, 1960-ban pedig a stockholmi szerződés alapján az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (European Free Trade Association, rövidítve EFTA). Mindkét szervezet meghatározóvá vált Európa politikai és gazdaságtörténetében.

Eközben Kelet-Európában a Szovjetunióval az élen erőltetett iparosítás folyik, amelyre az állami terror eszközei nehezednek (JUDT 2007 1.: 271). Ennek hosszú távon jelentős következményei lesznek. Európa keleti fele ugyanis eleve fejletlenebb, ezek a társadalmak sebezhetőbbek, ráadásul hatalmas világháború okozta sebek tátongtak rajtuk. A II. világháború utáni történések is brutálisabbak voltak: a kényszermigrációk, az értelmiség, a tőkés réteg, a módos parasztság lefejezése is traumákat és veszteségeket okozott. Mindennek ellenére a Szovjetunió, sőt Sztálin maga is szimpatikus volt egyes nyugati körökben. Az értelmiség egy része rokonszenvezett a kommunizmussal, és ennek a folyamatnak az iránya csak 1956-tal fordult meg, a pesti utcán „pirosló vér” hatására. Az 1956 utáni évek megtorlásait követően a hatvanas években alakul ki majd a Magyarországra oly jellemző „gulyáskommunizmus” (JUDT 2007 1.: 444). Jugoszláviában az USA-ból jövő pénzek hatására a terror kifinomultabb formákat ölt, noha nem szűnik meg, és a gazdaság szféráit többnyire el is hagyja. A politikai ellenfelek üldözése töretlen marad, azonban még ennek az eszközei is enyhébbek lesznek.

Jugoszlávia rövid idő alatt két alkotmányt is hozott: az 1946-os a szovjet alkotmány hatása alatt született, noha annak gazdasági vonatkozásait nem vette át teljesen, és az ország föderalizálásának az oka és módja is különbözött a szovjettől. 1953-ban azonban ismét új alkotmány született, amelyben már benne

volt a későbbi politikai berendezkedés csírája. Az alkotmányok meghozatala között, az országban és Európa-szerte is az újjáépítés hatalmas munkája zajlott. A tárgyi világ mellett valamiképp a társadalmat is újjá kellett építeni. A vajdasági társadalommal is ez történt. A polgári társadalom meghatározó alkotóelemei, közösségei, a zsidók és németek eltűntek (ez nagyjából 1941 és 1948 között zajlott le). A magyarság megpróbált beilleszkedni és alkalmazkodni. A rendszer a kisebbségeket szövetségessé tette azért, hogy a párt által kontrollált módon, de teret engedett a nemzetiségek különbözőségének megélésére és kimutatására. Ugyanakkor a nemzetiségek egyes tagjai, nem is kevesen, karriert futhattak be a kommunista pártban, annak támogatásával. Mindenekelőtt a nemzetiségi elitek tagjai közül sokan váltak a jugoszlávizmus feltétel nélküli híveivé.

Európa-szerte a háborús sokk után kulturális pezsgés kezdődött, melynek fő hordozója a film volt. A mozi és filmművészet magas színvonalon állt a Szovjetunióban, Németországban és más országokban is, de Hollywood túlsúlya gyorsan kialakult, egyre több amerikai filmet játszanak elsősorban Nyugaton (JUDT 2007 1.: 321). Az USA propagandacélokra maximálisan kihasználta filmjeit, de a képregényeket is. Jugoszláviában 1946-tól aktívan gátolják e sajtótermékek behozatalát és terjesztését, de ez majd az enyhüléssel megváltozik. A két világ érintkezési pontjai között fontos volt a sport, amelyet mind Keleten, mind Nyugaton arra használtak, hogy rendszerük magasabbrendűségét demonstrálják, illetve hogy a belpolitikai bajokról eltereljék a figyelmet. Ilyen hatása volt a magyar–angol 6:3-nak is, ami viszont angol részről egy álom végét is jelentette, kissé hozzájárulva a birodalmi illúziók elvesztéséhez (JUDT 2007 1.: 415).

A kettéosztott Európa kialakulása utáni nyugalom, a háttérben folyó nukleáris versenyfutás ellenére, egyben megnyugvást is jelentett. Európában, lévén, hogy nem igazán lehettek hatással a két szuperhatalomra, egyre inkább a gazdasági kérdésekre koncentráltak, a termelés növelésére, a nemzetközi árucserre felfuttatására és az ezekből következő életszínvonal emelésére. Ez tette ismét élhetővé és szerethetővé Európát. A hidegháború szelei ettől függetlenül tovább fújtak, szenzáció volt az USA-ban a kémkedés vádjával kivégzett Rosenberg házaspár esete (1953. június 19-én), míg a világ 1962-ben a kubai rakétaválság idején nagyon közel állt egy nukleáris konfliktushoz.

Jugoszlávia saját utat talált ebben a kétosztatúságban. A szovjetekkel való konfliktus 1955. május 26-án demonstratívan és szimbolikusan is véget ért. A szovjet vezetés, élén Hruscsovval, látogatást tett Titónál, amit Tito hamarosan viszonzott is. 1956-ban Jugoszlávia magatartása összességében a szovjeteknek kedvezett. Az el nem kötelezettek mozgalma hivatalosan csak 1961-ben jött létre, de Jugoszlávia különutas politikája érzékelhető volt már 1955-ben a bandungi konferencián és az 1956-os brioni értekezleten elfogadott deklarációban is. Ekkor merült fel annak szükségessége, hogy a harmadik világ országai

együttesen lépjenek fel, s ennek a csúcspontja lesz az el nem kötelezett országok 1961-es első belgrádi konferenciája.

A gazdasági mutatók szintjén Jugoszlávia teljesítménye 1953 és 1965 között egészen kiváló, a fejlődés évi 8–12%-os, 1946 és 1964 között a reálértékben számított nemzeti jövedelem 230%-kal nőtt (ZUNDHAUSEN 2009: 388). Ráadásul ebben az időszakban az ország mezőgazdasági determináltsága csökkent, a háború utáni iparosítás (industrializációja) folytatódik, nagyüzemek sokasága jön létre, a nehézipar mellett a könnyűipar is rohamléptekkel fejlődik. Az ország fő gondja, hogy egyenetlenül fejlett (ZUNDHAUSEN 2009: 396). Ennek csökkentéséhez erőteljesen nekifogtak, de a sikerek ellenére ezt nem sikerült soha kiegyenlíteni. Az országban „kulturális forradalom” is zajlik, az igen befolyásos patriarchális közgondolkodás megszűnőben van, az országban óriási erőfeszítéseket tesznek a női emancipáció és a női munkavállalás érdekében (ZUNDHAUSEN 2009: 389), az analfabetizmus elleni harcban a női írástudatlanság csökkentésére fokozottan figyelnek. Az ország USA-hoz való viszonya hullámzó, 1946-ban mélyrepülés jellemzi, hogy 1949 és 1955 között ütemesen fejlődjön. A Szovjetunióval rendeződő konfliktus azonban nem jelentette azt, hogy visszatérnek a keleti táborba, ugyanis átgondolták ideológiájukat. A jugoszláv kommunizmus más lett. Középpontjába ideológiai értelemben a munka felszabadítását, az elidegenedés felszámolását helyezték, és inkább a marxizmus klasszikusait olvasták. A nagypolitika szintjén a két nagyhatalomtól való egyforma távolság politikáját hangoztatták. Ám a kultúrában az USA jelenléte szembeötlő, a filmek gond nélkül jutnak el az országba ugyanúgy, ahogy a nyugati divatcikkek is. Mindezt a vajdasági magyarság a legnagyobb természetességgel éli meg, amitől jellegzetes, a magyarság más részeitől szabadabb, „nyugatiasabb” magatartásformákat vesz fel.

KÖVETKEZTETÉS

A huszadik század közepének történései a viharos változásoktól a nyugalmasabb idők felé tartanak. Jugoszlávia ebben az időszakban a polgári nacionalista rendszerből egy jugoszlávista transznacionális ideológiára váltott, mely kifelé nemzeti ideológiaként működött, de befelé bonyolultabb volt. Az ország szocialista és kommunista volta az 1945-ös választás után már nem vált kérdésessé, sőt igazából az előtt sem volt az, hiszen a partizánmozgalom úgy intézte a dolgokat, hogy a polgári rendszer híveinek csak elvben legyen esélye beleszólni a dolgokba. Az 1955-ig újragondolt titóizmus lényege a külpolitika síkján az elnemkötelezettség lesz, a belső viszonyok rendszerében pedig az öngazgatás. Az osztály nélküli társadalmat a munkával, az egyén felszabadítását, az elidegenedés megszüntetését az öngazgatással vélték megoldani, ami egyedi kísérlet

volt. A szocializmushoz és a transznacionalizmushoz tehát két újabb jellemző társult. A Szovjetunióval való szakítás után az öngazgatás alternatív szocialista ideológiaként jelenik meg, és egyben a jugoszláv identitás egyik központi eleme lesz. Az öngazgatás eszméje mélyen gyökerezik a szocialista hagyományban, azonban ez feledésbe merült a szocialista táboron belül. Tito, Kardelj, Kidrič és mások újra felfedezték és beemelték a jugoszláv kommunista ideológiába, majd a mindennapok gyakorlatába próbálták átültetni, sikertelenül, ugyanis nem tudtak mit kezdeni az állam leépítésének marxi programjával, sem pedig a saját maguk által megtestesített pártdiktatúrával. A tényleges uralmi viszonyokon semmit sem változtatott, hogy 1951-ben megalakultak az első munkástanácsok, és hogy mindennek nyoma lett az 1953-as alkotmánymódosításban is. A külpolitikában az elnemkötelezettség ugyanilyen alternatív ideológia.

A jugoszláviai föderalizmus és ennek összekapcsolása az öngazgatással döntő hatású változást eredményezett. Ettől lett a jugoszlávizmus és a Kommunista Szövetség is vonzó. A kommunista pártpropaganda a jugoszlávizmust használta arra, hogy általa növelje a rendszer támogatottságát, amiben kezdetben tökéletes sikert aratott (LEMPI 2004: 210), noha azt mindenki számára vonzóvá tenni az 1944–1945-ös erőszak után nem volt könnyű feladat.

Az 1955-ben meghirdetett új Jugoszlávia a belső propagandában egy minden oldalról ellenálló hősi országgént jelent meg (LEMPI 2004: 207). A kommunizmus újragondolásának legmarkánsabb eleme az volt, hogy az 1953-as alkotmánnyal nem zárult le az alkotmányos változtatások ideje. Az öngazgatás igénye, a társadalmi tulajdon és mindennek újragondolása vezet majd tovább az 1963-as alkotmányhoz. A gyakorlatban ez nem sok változást hoz az állami tulajdonhoz képest, de a dolog szimbolikája nagyon erős, és egyben része is annak a marxista elvnek, mely szerint az állam fokozatosan elhal. Az 1957/58-as évben ismét elhidegül a kapcsolat Moszkvával, de egyik fél sem feszíti túl a húrt, és korrekt kapcsolat marad a keleti blokk és Jugoszlávia között. Ennek nagy jelentősége van, hiszen a gazdasági kapcsolatok, az 1948/49-ben kezdődő konfliktussal ellentétben, továbbra is jól működnek.

Tito egyre magányosabbá válik a hatalomban. Az 1955-ös év azért is fordulópont, mert Milovan Đilas ekkor teszi közzé intelligens és lényegre mutató kritikáját az új uralkodó osztályról. Titónak nem maradt más választása, Đilast nemcsak a közéletből tünteti el, de börtönbe is vetteti.

A jugoszlávista ideológia egészen vonzóvá vált a gazdasági sikerek hatására, és a nemzetpolitika hatásosan támogatta a nemzetek keveredését is. Tito 1952-ben a célt így fogalmazta meg: „Népeink egységét az emberek keveredésével kell kialakítanunk.” 1950 és 1957 között a házasságok 13%-a etnikailag vegyes házasság lett (ZUNDHAUSEN 2009: 373). Mindezzel párhuzamban a háborús emlékeket folyamatosan aktualizálták. A hatvanas évek azonban példátlan

sikereket hoznak, Jugoszlávia nemcsak a háborús győztes image-át viseli, hanem az ötvenes évektől a nemzetközi közösség megbecsült tagja, elnöke, Tito a világpolitika egyik jelentős alakja, jelentősebb, mint ami országa helyzetéből következett volna. Társadalmá egészségesnek és perspektivikusnak tűnt. Senki nem sejtette, mi fog következni néhány évtized múlva.

Mindez nyomokat hagyott a magyarlakta területeken. A népesedési viszonyok, a társadalmi rétegek alakulását döntően meghatározták a háború utáni konszolidáció évei. A gazdaság és mezőgazdaság teljesítménye, így a vajdasági magyar lakosság életkörülményei is ekkor alakulnak át jelentősen, mintegy új irányt véve. A korszak tartós hatást gyakorol a közgondolkodásra, sőt a települések – elsősorban a központjaik – kinézetére is. Talán ma már ezek a hatások nem ismerhetők fel első pillantásra, mert beépültek a mindennapokba, és mindenkibe, akár tudomása van erről, akár nincs. A világpolitikai események és a délszláv állam történései kitörölhetetlen nyomot hagytak a tájon, és a vajdasági magyarság habitusában, gondolkodásában, viselkedésében, egyszóval a lelkében.

(Vége)

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

- SzTL F:070. Körzeti Népbizottság – Szabadka 1945–1946; [1925] 1945–1946 [1948]
 SzTL F:071. Járási Hadikár-megállapító Bizottság – Szabadka (1945–1946); 1945–1946: 35–37. dobozok.
 SzTL F:081 Községi Népbizottság – Topolya (1944–1959); 1944–1959 [1960]
 SzTL F:082. Községi Népbizottság – Bajsza (1944–1959); [1941] 1944–1959
 SzTL F:083. Községi Népbizottság – Pacsér (1944–1959); [1931] 1944–1959 [1958]
 SzTL F:100. Az I. Reon Népbizottsága – Szabadka (1945–1952); [1944]: 1945–1952 [1953]
 SzTL F:101. A II. Reon Népbizottsága – Szabadka (1945–1952); 1945–1952 [1956]
 SzTL F:107. Községi Népbizottság – Mali Beograd (1947–1955); 1947–1955
 SzTL F:385. Szabadka község és járás háborús kártérítési bizottsága – Szabadka (1946–1947); 1946–1947

Napilapok

- Borba
 Politika
 Szabad Vajdaság (1945. szeptember 27-étől Magyar Szó)

Könyvek

- BILANDŽIĆ, Dušan 1999. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb
- F. CIRKL Zsuzsa–FUDERER László 1998. *Bácskai Golgota* (A vallásüldözés áldozatai). Tóthfalu
- CSORBA Béla–MATUSKA Márton–RIBÁR Béla (szerk.) 2004. *Rémuralom a Délvidéken*. Újvidék
- ĐILAS, Milovan 1989. *Találkozások Sztálinnal*. Budapest
- FISCHER Ferenc (szerk.) 2005. *Kutatási Füzetek 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Pécs
- GYÖRKEI Jenő 2002. *Idegen bírák előtt* (Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése). Budapest
- ILIĆ, Branislav–ĆIRKOVIĆ, Vojislav 1978. *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*. Beograd
- JUDT, Tony 2007. *A háború után – Európa története 1945 óta 1*. Budapest
- JURISIĆ, Evgenije 2000. *Sudski proces Tito–Mihailović*. Beograd
- KREMPTON, Ričard Dž. 2003. *Balkan posle drugog svetskog rata*. H. n.
- LEMPI, Džon R. (Lampee, John R.) 2004. *Jugoslavija kao istorija* (Bila dvaput jedna zemlja). Beograd
- MATUSKA Márton 1991. *A megtorlás napjai*. Újvidék
- MESAROS, Šandor 1981. *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju
- MÉSZÁROS Sándor 1995. *Holttá nyilvánítva* (Délvidéki magyar fátum 1944–1945) I. Hatodik Síp Alapítvány
- NEŠKOVIĆ, Slobodan 1979. *Bledski sporazum, Tito–Dimitrov 1947*. Zagreb
- PAPP Richárd 2003. *Etnikus vallások a Vajdaságban?* (Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései). MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- PETRANOVIĆ, Branko 1991. *Balkanska federacija 1943–1948*. Beograd
- PETRANOVIĆ, Branko é. n. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. I–III*. Beograd
- PETRANOVIĆ, Branko–ZEČEVIĆ, Momčilo 1987. *Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost* (Tematska zbirka dokumenata) I–II. Beograd
- RADELIĆ, Zdenko 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb
- SLIJEPEVIĆ, Đorđe 2002. *Istorija Srpske pravoslavne crkve* (Knjiga III). Beograd
- SZABÓ Bálint: A szovjet–jugoszláv viszály drámai következményei a magyar–jugoszláv határregióban = *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 2002. 4–6. sz., 101–103.
- VALASTYÁN Balázs: Magyar–jugoszláv határincidensek (1948–1949) = *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 2009. 1. 52–58.
- ŽERJAVIĆ, Vladimir 1992. *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*. Zagreb–Ljubljana
- ZUNDHAUSEN, Holm (Sundhausen, Holm) 2009. *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*. Beograd

Amidst a Turbulent Century (II)

The 20th century was distinctly marked by the two world wars. This significance is also reflected in the fact that Europe surpassed this era, moving into a peaceful and thriving period. The end of World War II meant the time of stability both for the South Slav region and the Hungarian population living there. There were no changes of state borders, and the newly constituted system strengthened as well. All these are landmarks of the entire 20th century. The European and Yugoslav social processes further shaped the relations within the society in which the population Vojvodina, together with the people of Northern Bácska, lived.

Keywords: Yugoslavia, Tito, World War II, peace system, foreign policy, internal affairs, Europe

Na sredini jednog olujnog veka (II)

Posle svetskih ratova koji su odredili sudbinu našeg kontinenta sledio je relativno miran i prosperitetan period. Kraj II svetskog rata je u južnoslovenski prostor doneo stabilnost, obnovljene su stare državne granice, dok je teritorija Jugoslavije čak malo i povećana. Istovremeno, struktura u kojoj je živelo stanovništvo Vojvodine, odnosno Severne Bačke, usled impulsa izazvanih jugoslovenskim i evropskim procesima, i dalje se menjala.

Ključne reči: Jugoslavija, Tito, II svetski rat, mirovni sistem, spoljna politika, unutrašnja politika, Evropa

Beérkezés időpontja: 2013. 02. 19.

Közlésre elfogadva: 2013. 07. 11.